

Mezioborové medievistické kolokvium
Centra pro studium středověku FF UK

Staré baby

(ve středověku)

16.–17. ledna 2018 od 9:00
Šporkův palác, Hybernská 3, místnost H303 (půda)

ABSTRAKTY

Úterý 16. ledna - dopoledne

Petr Charvát (KBS ZČU)

Staré baby ve starém středověku (do r. 1300)

Archeologický materiál vypovídá o společenském postavení seniorek a seniorů v české středověké společnosti 9. - 13. století. Ke konkrétním rolím, které hrály a hráli, shledáváme však jen velmi skrovné pramenné údaje. Přes to se některé úlohy rýsují, i když jen matně (např. léčitelky, porodní asistentky).

Jan Dušek (ÚJČ AV ČR)

Kdo nebo co je bába ve středověku a raném novověku?

Příspěvek se věnuje významu lexému bába v raném novověku. Jeho zpracování vychází z dokladů přístupných v Lexikální databázi humanistické a barokní češtiny. Přibližuje též význam tohoto lexému ve středověku.

Jan Royt (ÚDKU KTF UK)

Symboly lidského stáří na reliéfech z kostela sv. Anny v Annabergu

Příspěvek je věnován vizuálním pramenům (obrazy, sochy), zobrazujícím stáří žen na přelomu středověku a novověku. Zvláštní pozornost bude zaměřena na reliéfy s námětem etap lidského života od Franze Maidburga z doby kolem roku 1530, zdobící poprseň kruchty kostela sv. Anny v Annabergu.

Petr Jindra (FPE ZČU)

Marta a Marie: vita activa a vita contemplativa v komplementární vzorové typologii ženského těla

Příspěvek nabídne téma tělesné (obrazové) reprezentace dvojího vzorového způsobu křesťanského života: *vita activa* a *vita contemplativa*, exemplárně vyjádřeného postavami Marty a Marie (L 10,38–42). Tyto postavy svým jednáním reprezentují komplementární vzory křesťanské „vita“ (*nota bene femininum*) a ve své tělesně-obrazové reprezentaci představují zřetelný typ. Charakter těchto ideálních forem křesťanského života a jeho zacílení (ve zkratce: starost o zajištění přirozených časných

potřeb, tj. mnohé, čili tranzitní způsob existence na jedné straně, a starost o „*unum necessarium*“, tj. způsob existence netranzitní na straně druhé), se projevuje v analogickém komplementárním pojetí ženského těla (a těla vůbec): „pomíjivého, stárnoucího“ a „věčně mladého“. Na základě starozákonních typologií, antických analogií, exegetické i duchovní literatury středověku (zejm. *Meditationes vitae Christi*) a příslušného obrazového materiálu se příspěvek pokusí naznačit, jaké aspekty formovaly protikladnou a současně komplementární typologii *vita activa* vtěleného v postavě „starší“ Marty a *vita contemplativa* u „nestárnoucí“ Marie. Konečně, změnou typologického významového pole se právě Marie jakožto vzor asketické poustevnice nakonec „starou babou“ stane.

Jan Dienstbier (KM FHS UK)

Baba a čert

Na nástěnné malbě v kostele v Libiři (kolem roku 1400) se zachovalo snad nejstarší vyobrazení příběhu o babě, která jako odměnu za své zlé skutky dostala od čerta pár bot. Ty jí však pekelník pro jistotu podal na klacku. Příběh, který se objevuje v řadě evropských literatur jenom potvrzuje unikátní roli baby, které se bojí samotné zlo personifikované čerty. V příspěvku se zaměřím jak na tento pozoruhodný motiv na obrazech v Čechách, Polsku a Švédsku stejně jako na další, které s ním souvisí, např. na výjev čerta mláceného babiznami, který známe z italské a německé pozdně středověké grafiky. Všimnout si budu hlubších kořenů tohoto obrazu staré ženy i role sexuality, který stojí v pozadí příběhu - babizna je např. popisována jako někdejší děvka a pozdější kuplířka. Cílem příspěvku tak bude mimo jiné ukázat, jak motiv babizny vítězí nad čertem souvisí s negativním vnímáním ženské sexuality.

Úterý 16. ledna – odpoledne

Martin Šorm (ÚČD FF UK)

Stařeny ve francouzské veršované literatuře 12. a 13. stol.

Dobrodružství spočívající ve zvláštním setkání se starou ženou je jedním z opakujících se typů příhod ve středověkých rytířských románech, ale i v drobnějších veršovaných povídkách (*fabliaux*). Postava stařeny jako vychovatelky milovaného objektu zastává role společensky užitečného média zkušenosti a poučení, ale i kontrastního mementa budoucí degradace a smrti (v této rovině mnohdy nabývá směšnosti). Důraz kladený na fyzickou odpudivost starých žen zrcadlí popisy nevšední krásy mladých panenských hrdinek. Z tohoto důvodu jsou stařeny ve zkoumaném souboru pramenů obvykle vyhoceně sexualizované – v nejčastější dvojici „stará žena-mladý muž“ je podtrhována (mnohdy násilně či jiným přehnaným či šokujícím způsobem) jejich tělesnost, neproduktivní touha, věkem vyvinutá zákeřnost atd. Ve svém příspěvku představím zpodobnění a roli starých bab v korpusu artušovských románů (se zohledněním jeho předloh) a ve *fabliaux*. Výkladovým rámcem jednotlivých ukázek pak bude zejména obraz stařeny v *Románu o růži* a v textech pseudoovidiovských.

Matouš Jaluška (ÚČLK FF UK)

Stará mladá / matka panna

Staré ženy ve středověku obvykle nemají příliš dobrou pověst. Jejich svařtělá kůže, povadlá fyziognomie či nejrůznější výměšky jejich těl jsou užívány jako eminentní příklad toho, že člověk je prach

a v prach se obrátí, či (ještě spíše) že pod svou tenkou pokožkou nosí jen lejna a veškerá touha zaměřená k vlastní či cizí lidské kráse je tudíž marná. Vedle této tradice (již výtečně zastupuje např. pseudo-ovidiovský spisek *De vetula*) však v evropské středověké literatuře nacházíme rovněž pozitivní obraz ženství starého jako svět – postavu Panny Marie, která „nosila Stvořitele ve svém vlastním břiše“.

Žena stará je vždy (alespoň potenciálně) rovněž ženou padlou – měla mnoho příležitostí k hřešení (jak nám ukazuje např. postava Stařeny z Románu o Růži), a jistě rovněž chuť tuto potenci naplnit. Je nádobou, do které padá leccos – především zkušenost. A někteří středověcí autoři si uvědomují, že takováto empirií naplněná bytost by měla být právě díky tomu schopna číst svět lépe než muži, jak na samém konci středověku ukazuje Agrippa von Nettesheim (†1535) se svým traktátem *De Nobilitate & Praecellentia Foeminei sexus*, kde při stvoření člověka „nam Adam terra sonat, Eua autem vita interpretatur“. Ke hmotnosti a místu (prostoru) Adamova jména tak podle Agrippy žena přidává prvek času, právě ona ve skutečnosti žije a na své cestě na pozici „staré baby“, může (na rozdíl od dědka) potenciálně poznat vše, včetně zkušeností spjatých s početím a těhotenstvím.

Výjimečnost Marie jakožto světice plyne i z této specificky ženské časovosti, jak je zřejmé. Ve svém příspěvku se chci zaměřit na to, jak tato výjimečnost souvisí s procesem stárnutí své nositelky. Při zkoumání přitom sáhnu především po obrazech života Panny Marie, jak je nacházíme ve svodce mariánských zázraků *Cantigas de Santa Maria*, zejména v „doxologických“ *cantigas de loor*. Obecně se má za to, že *Cantigas* zachycují do určité míry životní zkušenosti a peripetie svého pořadatele, krále Alfonse X. (†1284) – zde chci ukázat, že cosi prožívá, čemusi se učí, a tedy plodnému stárnutí sebe sama vystavuje rovněž jeho nebeská partnerka. Jako srovnávací materiál ze sekulárnější sféry téhož kulturního okruhu mi poslouží série pastorel jednoho z autorů přímo napojených na Alfonsův dvůr, „posledního trubadúra“ Guirauta Riquiera (†c.1292), ve kterých autor mapuje postupné stárnutí dvorských dam, jež v trubadúrské poezii tohoto období často stávají na podobném piedestalu, jako Marie.

Martin Pokorný (ÚČLK FF UK)

Siréna v Dantově Očistci

V XIX. zpěvu *Očistce* se poutníku Dantovi ve snu zjeví šilhavá žena s křivýma nohama a bledou pletí. Před očima se mu začne proměňovat v krásně zpívající krasavici a představí se jako „libá siréna, jež svedla Odyssea z jeho cesty“. Vtom se ale zjeví „svatá paní“ a povolá Vergilia, který sirénu popadne, rozerve jí břicho a zevnitř se rozleje strašný puch. – Příspěvek epizodu vyloží v kontextu Dantovy *Komedie*.

Lucie Korecká (ÚGS FF UK)

Čarodějnice v pozdních ságách o Island'anech

V pozdních ságách o Island'anech vystupují staré ženy zpravidla v roli čarodějnic. Nejedná se o čarodějnice pohádkového typu – v ságách tyto ženy nebydlí v tajemných chaloupkách, ale mají své místo ve společnosti jako matky či pěstounky významných i méně významných mužů, jimž svými kouzly pomáhají. Přesto se však jejich magie nachází na pomezí lidského a nadpřirozeného světa a ony samy působí jako zprostředkovatelky kontaktu mezi oběma světy. V tomto kontextu je zajímavé, že jejich protivníky jsou v příbězích psanci, kteří se také nacházejí na pomezí lidské společnosti a divočiny. Příspěvek se věnuje spojitosti mezi těmito dvěma typy postav a významu liminální pozice čarodějnic pro interpretaci jejich role v textech.

Marie Novotná (EKDD FHS UK)

Riskující čarodějky aneb hrozba ztráty tváře

Jak si máme představit čarodějkou, která ztratila tvar? Pokusíme se o to pomocí analýzy představ spojených s proměnou podoby u čarodějek (*hamu*) v staroseverské literatuře. O naprosto nekonkrétní změně podoby čarodějek mluví 155. strofa Výroků Vysokého. Óðin má podle nejčastějšího čtení této strofy schopnost přemáhat ženy znalé magie (*túnriður*) tak, že způsobí, aby nenašly cestu zpět do svých původních podob (*heimhamr*), stejně jako už nenajdou ani své původní myslí (*heimhuga* v Codexu Regius) či domovská místa (*heimhaga* v Codexu Arnamagnaeus).

Jiří Starý (ÚGS FF UK)

Fóstra. Postava pěstounky ve staroseverské literatuře

Pro staré Seveřany bylo pěstounství (n. *fóstr*) široce rozšířeným fenoménem a pěstounka musela být podle všeho ve staroseverské společnosti poměrně běžným zjevem. Přesto pěstounky v literatuře často obestírá zvláštní a tajuplný nimbus, výrazně je odlišující od všech královen, aristokratek, prostých žen i otrokyň, jejichž popisy v ságách nacházíme. Příspěvek se pokusí alespoň poodkrýt příčiny tohoto zvláštního kontrastu.

Středa 17. ledna – dopoledne

Eliška Zazvonilová, Anežka Kotěrová, Jaroslav Brůžek (PřF UK)

Staré ženy očima biologické antropologie

Příspěvek se zabývá tím, proč existuje stáří a jaký je v lidské společnosti význam a místo lidí, charakteristických postreprodukčním trváním života. Stáří je kategorie, která má různé definice v každé disciplíně a jedná se především o sociální konstrukt. V biologii i antropologii pak stáří představuje jednu z životních etap (life cycles), stejně důležitou jako je např. dětství. U žen z biologického hlediska ukončení reprodukční funkce vymezuje stáří. Věk nástupu klimakteria má svoji genetickou složku, ale i proměnlivost v závislosti na životních podmínkách. S výjimkou elit, je v minulosti délka života měřitelná v jednotkách času velkou neznámou, protože většina lidí neznala datum svého narození. Biologická antropologie byla až do nedávna neúspěšná v identifikaci starých jedinců podle kostry, což je způsobeno např. komplexní variabilitou stárnutí kostry, špatnou zachovalostí koster nejstarších jedinců či nesprávnou metodologií. Z tohoto pohledu staré ženy v populacích minulosti prakticky neexistovaly. Dnes se však situace mění. Existují dobré důvody i nové metody odhadu věku, které dovolují identifikovat ve středověkých archeologických souborech i jedince, kteří se dožili vysokého věku. V první části příspěvku se tedy zaměříme na evoluční vysvětlení existence postreprodukčního období u člověka a v druhé části se budeme věnovat důkazům existence starých jedinců v historických populacích s cílem vymezit stáří jako kategorii a konkretizovat jeho limity z pohledu chronologie.

Milan Žonca (ÚBVA FF UK)

Baby, kde jste? O absenci starých žen ve středověké židovské kultuře

Postavení žen ve středověkých židovských komunitách, charakteristiky jejich náboženské praxe a specifika jejich zbožnosti se dostávají do hledáčku badatelů až v posledních letech. Středověká rabínská literatura, produkt uzavřeného okruhu patriarchální elity vysoce specializovaných vzdělanců, se o ženy zajímala pouze v omezené míře definované mantinely náboženského práva (hebr.

halacha), a její pohled na ženskou zkušenost je formován ambivalentním až misogynním postojem Talmudu. Informace o židovských ženách je proto z těchto textů, pro něž je ženská náboženská praxe druhořadá nebo – pokud se vymyká mužské kontrole a normativitě *halachy* – přímo podezřelá, nutno extrahovat tak řečeno „proti jejich srsti“. Sféry jedinečně ženské zkušenosti – např. rituály spojené s porodem, kojením či menstruací – byly pro rabínské autory často téměř nepřístupné. To samé, jen v ještě větší míře, zdá se platit také o ženách v pokročilém věku. Ve svém příspěvku se pokusím předložit stručný přehled některých židovských textů, v nichž se vyskytují seniorky, a prozkoumat, jak či zda vůbec je v nich ženské stáří tematizováno. Pokusím se též zformulovat vysvětlení pro absenci starých žen v židovských textech. Je možné, že přehlížení seniorek v hebrejské literatuře reflektuje specifické vnímání vysokého věku obecně.

Jan Kozák (ÚFaR FF UK)

Staré, mrtvé a smrtící: babice ve staroseverské mytologii

Staroseverská Edda sice doslova znamená "prabába", ale babami zvláště nehýjí. Přesto však tu a tam z různých koutů vystrkují své babí hlavy a tvarují děj pod rukama hrdinům. Ukážeme si tedy různé podoby mytického babství, ať už kraví prabábu bohů, mnohohlavé prabáby, dlouho pohřbené a přesto mluvící babice, babice supersilné i babice, jež vidí do jiných světů.

Tomáš Klír (ÚPA FF UK)

Vdovy v čele hospodářství: privilegium nebo stigma?

Vdovství jako ztráta životního partnera přináší hluboké citové, fyzické i ekonomické otřesy, zároveň mění sociální status a otevírá možnost nové volby. Předkládaný příspěvek se zabývá vdovami stojícími v čele venkovských usedlostí a otázkou, proč nemusely uzavřít nový sňatek, a získat tak pro hospodářství ztracenou mužskou sílu. Bylo to skutečně privilegium bohatých vdov na straně jedné a stigma těch nejchudších na straně druhé? Jsou vdovy – hospodářky indikátorem vyhraněné sociální stratifikace středověké vsí? Při hledání odpovědi využijeme rejstříky chebské zemské berně, dochované kontinuálně od roku 1441 do 1757 a popisující každoročně situaci na přibližně tisícovce usedlostí ve stovce vsí.

Michaela Antonín Malaníková (KH FF UP)

Vdovství radostné a starostné. Status vdovy v pozdně středověkých českých městech

V literárních textech středověku je vdovský úděl často asociován se sférou chudoby, zranitelnosti a snadné zneužitelnosti. Po boku sirotků bývají vdovy zmiňovány jako skupiny obyvatel zasluhující si potenciálně největší ochranu mocných. Prameny městské každodennosti však tento obraz korigují řadou dokladů o relativně nezávislém a aktivním vystupování vdov před institucemi a o jejich stabilním ekonomickém zázemí. Mezi těmito dvěma póly se v praxi nepochybně pohybovalo celé spektrum existencí: mladé vdovy s dětmi vstupující do nových sňatků; ženy, které těžily ze svého (v rámci ženské populace) svobodného postavení a byly ekonomicky aktivní; starší ženy, které na sklonku života uspořádávaly své pozemské záležitosti v testamentech... Věk nejsme ve většině případů v pramenech schopni rozlišit, v řeči pramenů je primární společenský a právní status. V příspěvku budu k otázce životní situace městské populace vdov prezentovat výsledky analýzy domácích pramenů urbánní provenience a komparovat je s informacemi dostupnými pro jiné evropské regiony.

Středa 17. ledna – odpoledne

Helena Znojemská (ÚALK FF UK)

Co nás učí staré baby: motiv „loathly lady“ (dámy šeredy) ve středoanglické romanci

Stará a navíc i šeredná baba je ústřední postavou tří středoanglických romancí a několika odvozených balad. Snad nejznámější z nich je Povídka ženy z Bathu v Canterburských povídkách Geoffreye Chaucera, podobný příběh ale zpracoval i další přední autor, Chaucerův starší současník John Gower. Všechny tyto verze spojují motiv „dámy šeredy“, která se změní v krásku poté, co přes svůj odpuzující zevnějšek najde muže ochotného ji pojmout za ženu, s otázkou „po čem ženy touží“ a s tématem svrchovanosti ve vztahu muže a ženy. Každé ze zpracování ale tyto ingredience spojuje do zcela specifické konfigurace. Zatímco některé texty ošklivost „dámy“ prostě celkem obecně konstatují, jiné se vyžívají v groteskních detailech; někde se důraz pokládá na pocity „postiženého“ rytíře, jinde na chování ošklivky nebo na reakce dvora. Rytíř sám může být zosobněním dvornosti, víceméně průměrným jedincem nebo dokonce jakýmsi antihrdinou. V příspěvku bych chtěla ukázat, jak se zpracování motivu přizpůsobuje tomu, co daný text nastoluje jako ústřední téma – jak „stará baba“ pokaždé představuje trochu jinou lekci. Zároveň bych chtěla prozkoumat, jakou roli v těchto lekcích hraje prvek komiky – co ten který text představuje jako směšné a proč.

Lucie Doležalová (ÚŘLS FF UK)

Pseudo-Ovidius a Kříž z Telče (1434-1504) o starých babách

Latinské a české krátké textíky o starých babách, které ve druhé polovině 15. století opsál a sesbíral bibliofil a později augustiniánský kanovník Kříž z Telče, se zdají potvrzovat všechna známá klišé o osobách ženského pohlaví a pokročilejšího věku ve středověku. Staré baby jsou hádavé, vilné, směšné, ale také nebezpečné a je třeba se jich vyvarovat. (Hodné a ctnostné vdovy, které si, společně se sirotky, vždy zaslouží naši pomoc nebývají představovány ani zobrazovány jako staré.) Kříž si, mimo jiné, opsál vybrané verše z básně *De vetula* (O stařeně), kterou měl středověk v oblibě a neo-hrozně ji připisoval Ovidiovi. Proč Kříž zvolil právě ony verše a ne jiné? A jak doplňují to, co píše Kříž o stařenách jinde? Kříž z Telče opisoval téměř vše, na co narazil, nelze tedy očekávat, že studium jeho opisů se složí v ucelený a jednoznačný obraz staré baby. Jeho opuscula přesto poskytují vhled do pozdněstředověkých klišé a commonplaces. A zároveň potvrzují, že staré baby byly vhodným tématem ke komickému vyprávění.

Tomáš Havelka (FIÚ AV ČR)

Pojetí žen v intermedii Václava Františka Kocmánka

V intermedii Václava Františka Kocmánka (1607– 1679) hrají ženské role významnou úlohu, vystupují jako antagonistky i partnerky, jsou cílem komiky i zdrojem superioritního postoje. V příspěvku se pokusím roli žen utřídit a na základě srovnání s postavami dalších žen, vystupujících v dobové dramatičce, zobecnit.